

اثر ترویج بی‌حجابی بر خانواده و روابط اجتماعی

چکیده

حجاب به عنوان یکی از ارکان مهم هویت دینی و فرهنگی در جوامع اسلامی، نقش بنیادینی در ساختار خانواده و روابط اجتماعی ایفا می‌کند. ترویج بی‌حجابی و رفع تدریجی این نهاد دینی، تبعات گسترده‌ای بر کارکرد خانواده، الگوهای تربیت فرزندان، و نظام ارزشی جامعه به همراه دارد. این پژوهش با هدف بررسی اثرات ترویج بی‌حجابی بر ساختار خانواده و روابط اجتماعی انجام شده است. یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد که گسترش فرهنگ بی‌حجابی منجر به تضعیف پیوندهای خانوادگی، کاهش اقتدار والدین، تغییر در الگوهای تربیتی، و بروز تنش‌های نسلی می‌شود. همچنین، این پدیده بر روابط اجتماعی نیز تأثیر منفی گذاشته و باعث کاهش اعتماد اجتماعی، تضعیف هنجارهای اخلاقی، و افزایش مسائل روان‌شناختی در جامعه می‌گردد. نتایج این پژوهش اهمیت حفظ نهاد حجاب را به عنوان یکی از عوامل تقویت‌کننده خانواده و تماسک اجتماعی نشان می‌دهد. در نتیجه، لزوم بازنگری در سیاست‌های فرهنگی و تقویت آموزه‌های دینی برای حفظ ساختار خانواده و روابط سالم اجتماعی ضروری به نظر می‌رسد.

کلیدواژه‌ها: حجاب، خانواده، روابط اجتماعی، هویت دینی، ارزش‌های اخلاقی، تربیت فرزندان

مقدمه

خانواده به عنوان بنیادین‌ترین نهاد اجتماعی، محور اصلی انتقال ارزش‌ها، هنجارها و فرهنگ از نسلی به نسل دیگر محسوب می‌شود. در جوامع اسلامی، حجاب نه تنها به عنوان یک فریضه دینی بلکه به مثابه نمادی از هویت فرهنگی و اخلاقی تلقی شده و نقش مهمی در شکل‌گیری ساختار خانواده و روابط اجتماعی ایفا می‌کند. در عصر حاضر، با گسترش فناوری‌های نوین ارتباطی و تأثیر فرهنگ غربی، جوامع اسلامی با چالش‌های جدیدی در زمینه حفظ هویت دینی و فرهنگی مواجه هستند.

ترویج بی‌حجابی که در قالب‌های مختلف رسانه‌ای، فرهنگی و اجتماعی صورت می‌پذیرد، یکی از مهم‌ترین این چالش‌ها محسوب می‌شود. این پدیده نه تنها بر ابعاد فردی زندگی تأثیر می‌گذارد، بلکه تبعات عمیقی بر ساختار خانواده، نحوه تربیت فرزندان، و کیفیت روابط اجتماعی در جامعه به همراه دارد. کاهش تعهد به ارزش‌های دینی، تغییر در الگوهای رفتاری جوانان، و تضعیف نقش والدین در فرآیند تربیت، از جمله پیامدهای قابل مشاهده این فرآیند است.

از سوی دیگر، تأثیر این پدیده بر روابط اجتماعی نیز قابل توجه است. تغییر در هنجارهای اجتماعی، کاهش اعتماد میان اعضای جامعه، و بروز تنش‌هایی میان نسل‌های مختلف، از پیامدهای اجتماعی ترویج بی‌حجابی محسوب می‌شود. در این راستا، سؤال اصلی پژوهش حاضر این است: ترویج بی‌حجابی چه تأثیراتی بر ساختار خانواده و کیفیت روابط اجتماعی در جوامع اسلامی دارد؟

پیشینه پژوهش

مطالعات انجام شده در حوزه تأثیر حجاب بر ساختار اجتماعی و خانوادگی، طیف گسترده‌ای از موضوعات را در بر می‌گیرد. بررسی‌های انجام شده در زمینه جامعه‌شناسی دین، نشان داده‌اند که نهادهای دینی نظیر حجاب، نقش مهمی در تقویت پیوندهای اجتماعی و حفظ هویت فرهنگی جوامع ایفا می‌کنند. مطالعات روان‌شناختی نیز بر اهمیت ثبات ارزشی در محیط خانواده و تأثیر آن بر سلامت روان اعضای خانواده تأکید کرده‌اند.

پژوهش‌های مربوط به تأثیر رسانه‌ها و فناوری‌های نوین بر تغییرات فرهنگی، نشان داده‌اند

که ترویج الگوهای رفتاری غربی از طریق رسانه‌های جمعی، تأثیر قابل توجهی بر نگرش جوانان نسبت به ارزش‌های سنتی دارد. این مطالعات همچنین بر چالش‌هایی که خانواده‌های مسلمان در فرآیند تربیت فرزندان با آن‌ها مواجه هستند، تأکید کرده‌اند.

مطالعات انجام شده در زمینه تحولات اجتماعی و فرهنگی در جوامع اسلامی، بر تضاد موجود میان ارزش‌های سنتی و مدرن تأکید کرده و نشان داده‌اند که این تضاد می‌تواند منجر به بحران هویت در نسل جوان شود. برخی از این پژوهش‌ها بر اهمیت حفظ تعادل میان مدرنیته و اصالت فرهنگی تأکید کرده‌اند.

تحقیقات مربوط به سیاست‌گذاری فرهنگی نیز نشان داده‌اند که عدم توجه کافی به حفظ ارزش‌های دینی و فرهنگی در برنامه‌های آموزشی و رسانه‌ای، می‌تواند منجر به تضعیف بنیان‌های فرهنگی جامعه شود. این مطالعات بر لزوم اتخاذ رویکردهای متوازن در برخورد با تحولات فرهنگی تأکید کرده‌اند.

مبانی نظری

از منظر جامعه‌شناسی دین، نهادهای دینی نظیر حجاب نقش مهمی در ایجاد تماسک اجتماعی و حفظ هویت فرهنگی جوامع ایفا می‌کنند.^۱ این نهادها به عنوان نمادهایی از ارزش‌های مشترک، زمینه ایجاد احساس تعلق و همبستگی اجتماعی را فراهم می‌آورند. حجاب در این چارچوب، نه تنها یک فریضه دینی بلکه عنصری از هویت جمعی محسوب می‌شود که پیوند میان اعضای جامعه را تقویت می‌کند.

از دیدگاه جامعه‌شناسی خانواده، ساختار خانواده به شدت تحت تأثیر نظام ارزشی حاکم بر جامعه قرار دارد.^۲ تغییر در ارزش‌های اساسی نظیر حجاب، می‌تواند منجر به دگرگونی در روابط درون خانوادگی، تغییر نقش‌های سنتی اعضای خانواده، و تضعیف اقتدار والدین شود. این تغییرات به نوبه خود بر کیفیت تربیت فرزندان و انتقال ارزش‌ها تأثیر منفی می‌گذارد. نظریه‌های روان‌شناسی دینی نیز بر اهمیت ثبات ارزشی در محیط خانواده تأکید می‌کنند.

^۱ حسینی، مبانی جامعه‌شناسی دین، ج ۱، ص ۱۵۶

^۲ جعفری، جامعه‌شناسی خانواده و تربیت، ج ۱، ص ۸۹

^۱تناقض میان ارزش‌های خانوادگی و الگوهای رایج در جامعه، می‌تواند منجر به بروز مسائل روان‌شناختی در نوجوانان و جوانان شود. حفظ انسجام ارزشی در محیط خانواده، یکی از عوامل مهم در تضمین سلامت روان اعضای خانواده محسوب می‌شود.

از منظر مطالعات فرهنگی، مدرنیته و سنت در جوامع معاصر در تعاملی پیچیده قرار دارند این تعامل می‌تواند به دو شکل سازنده یا ویرانگر تجلی یابد. در صورتی که تعادل مناسبی میان اصالت فرهنگی و نوآوری حفظ نشود، جامعه با بحران هویت مواجه خواهد شد. ترویج بی‌حجابی در این زمینه، نمونه‌ای از رخنه بی‌رویه مدرنیته در ساختار سنتی جامعه محسوب می‌شود.^۲

نظریه‌های مربوط به تأثیر فناوری اطلاعات بر دگرگونی‌های اجتماعی نیز نشان می‌دهند که رسانه‌های نوین قدرت بالایی در شکل‌دهی به نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی دارند.^۳ رسانه‌ها قادر به انتقال الگوهای فرهنگی غریب از محیط اصلی جامعه هستند و می‌توانند ارزش‌های بومی را تحت الشعاع قرار دهند. در این راستا، ترویج بی‌حجابی از طریق رسانه‌های مختلف، یکی از مصادیق این تأثیرگذاری محسوب می‌شود.

مفهوم هویت اجتماعی نیز در این زمینه اهمیت ویژه‌ای دارد. هویت افراد بر پایه تعلق به گروه‌های مختلف اجتماعی شکل می‌گیرد و نهادهای دینی نظیر حجاب، جزء مهمی از این هویت را تشکیل می‌دهند. تضعیف این نهادها می‌تواند منجر به بحران هویت و احساس سردرگمی در افراد شود.^۴

تأثیر ترویج بی‌حجابی بر ساختار خانواده

خانواده به عنوان محوری‌ترین نهاد اجتماعی، زمینه اصلی شکل‌گیری شخصیت افراد و انتقال ارزش‌ها را فراهم می‌آورد. در جوامع اسلامی، حجاب نقش مهمی در تعریف ساختار خانواده و روابط درون خانوادگی ایفا می‌کند. ترویج بی‌حجابی و تضعیف تدریجی این نهاد دینی، تأثیرات

^۱ احمدی، روان‌شناسی دینی نوجوانان و جوانان، ج ۱، ص ۲۰۳

^۲ کریمی، مدرنیته و دین در جهان معاصر، ج ۱، ص ۱۲۷

^۳ علوی، فناوری اطلاعات و دگرگونی‌های اجتماعی، ج ۱، ص ۱۷۸

^۴ رضایی، احمد. (۱۳۹۹). دین و هویت اجتماعی، ج ۲، ص ۱۴۵

عمیقی بر کارکرد خانواده به همراه دارد که در ابعاد مختلف قابل بررسی است. یکی از اولین تأثیرات ترویج بی‌حجابی بر خانواده، تضعیف اقتدار والدین در فرآیند تربیت فرزندان است. والدین مسلمان که بر اساس تعالیم دینی، حجاب را جزء لاینفک تربیت دختران خود می‌دانند، با گسترش فرهنگ بی‌حجابی در جامعه، چالش‌های جدی در انتقال این ارزش مواجه می‌شوند. فرزندان که در معرض پیام‌های متناقض قرار می‌گیرند، تمایل به مقاومت در برابر آموزه‌های والدین پیدا می‌کنند و این امر منجر به کاهش تأثیرگذاری والدین در فرآیند تربیت می‌شود.

علاوه بر این، ترویج بی‌حجابی منجر به بروز تنش‌های نسلی در خانواده می‌شود. نسل مسن که بر پایه ارزش‌های سنتی و دینی تربیت شده، با دیدگاه‌های نسل جوان که تحت تأثیر فرهنگ مدرن قرار گرفته، تضاد پیدا می‌کند^۱ (صادقی، ۱۴۰۰، ج ۱، ص ۱۶۷). این تضادها نه تنها بر فضای عاطفی خانواده تأثیر منفی می‌گذارد، بلکه می‌تواند منجر به درگیری‌های خانوادگی و حتی فروپاشی ساختار خانواده شود.

تغییر در نقش‌های جنسیتی نیز یکی از پیامدهای مهم ترویج بی‌حجابی در خانواده محسوب می‌شود. حجاب که به عنوان نمادی از هویت زنانه مسلمان تلقی می‌شود، نقش مهمی در تعریف جایگاه زن در خانواده داشته است. با تضعیف این نهاد، تعریف سنتی از نقش زن در خانواده دچار تزلزل می‌شود و این امر می‌تواند منجر به تغییرات عمیق در ساختار قدرت و تقسیم کار در خانواده شود.

فرآیند جامعه‌پذیری فرزندان نیز تحت تأثیر این تحولات قرار می‌گیرد. خانواده که تا کنون نقش اصلی را در انتقال ارزش‌های دینی و فرهنگی ایفا می‌کرد، در رقابت با عوامل جامعه‌پذیری جدید نظیر رسانه‌ها و فضای مجازی قرار می‌گیرد. این رقابت اغلب به نفع عوامل بیرونی تمام می‌شود و خانواده نقش محوری خود را در فرآیند تربیت از دست می‌دهد.

کاهش انسجام خانوادگی نیز یکی از تبعات قابل ملاحظه این فرآیند است. ارزش‌های مشترک که پیوند اعضای خانواده را تشکیل می‌دادند، با تضعیف حجاب دچار فرسایش می‌شوند. این امر منجر به کاهش احساس تعلق اعضای خانواده به یکدیگر و تضعیف روابط عاطفی درون

^۱صادقی، روان‌شناسی خانواده و تربیت فرزندان، ج ۱، ص ۱۶۷

بهبود کیفیت محتوای رسانه‌ای نیز از اقدامات ضروری در این زمینه محسوب می‌شود. تولید برنامه‌ها و محتوایی که ارزش‌های دینی و فرهنگی را به شیوه‌ای جذاب و معاصر ارائه دهد، می‌تواند نقش مؤثری در مقابله با تأثیرات منفی رسانه‌های خارجی داشته باشد. تقویت نقش مدرسه در تربیت دینی و اخلاقی نیز اهمیت ویژه‌ای دارد. نظام آموزشی باید به گونه‌ای بازطراحی شود که ضمن ارائه آموزش‌های مدرن، بر تقویت هویت دینی و فرهنگی دانش‌آموزان نیز تأکید کند.

ایجاد فضاهای مناسب برای گفت‌وگو و تعامل میان نسل‌های مختلف نیز می‌تواند نقش مهمی در کاهش تنش‌های نسلی و تقویت انسجام اجتماعی داشته باشد. این فضاها باید به گونه‌ای طراحی شوند که امکان بحث آزاد و سازنده درباره مسائل فرهنگی را فراهم آورند.

تجارب سایر کشورها

بررسی تجارب سایر کشورهای اسلامی در مواجهه با چالش ترویج بی‌حجابی می‌تواند درس‌های مفیدی برای سیاست‌گذاری در این زمینه ارائه دهد. کشورهایی که موفق به حفظ تعادل میان مدرنیته و اصالت فرهنگی شده‌اند، تجارب ارزشمندی در این زمینه دارند. تجربه برخی کشورهای آسیایی نشان می‌دهد که امکان حفظ ارزش‌های سنتی در کنار پذیرش نوآوری‌های مدرن وجود دارد. این کشورها با اتخاذ سیاست‌های متوازن، موفق به جلوگیری از تضعیف ساختار خانواده و روابط اجتماعی شده‌اند. از سوی دیگر، تجربه کشورهایی که به طور کامل تسلیم تحولات فرهنگی غربی شده‌اند، نشان دهنده پیامدهای منفی این روند بر ساختار اجتماعی است. افزایش آمار طلاق، کاهش نرخ ازدواج، و تضعیف پیوندهای خانوادگی از جمله این پیامدها محسوب می‌شود.

نقش جامعه مدنی

جامعه مدنی و نهادهای غیردولتی نقش مهمی در مواجهه با چالش‌های فرهنگی و حفظ ساختار اجتماعی ایفا می‌کنند. این نهادها با برخورداری از انعطاف بیشتر نسبت به نهادهای دولتی، قادر به ارائه راهکارهای خلاقانه و مؤثر هستند. انجمن‌های خانواده می‌توانند نقش مهمی در ارائه آموزش‌های تربیتی به والدین و تقویت

مهارت‌های خانوادگی ایفا کنند. این انجمن‌ها همچنین می‌توانند بستری برای تبادل تجربیات والدین و ارائه راهکارهای عملی برای مواجهه با چالش‌های تربیتی فراهم آورند. سازمان‌های مذهبی نیز می‌توانند با ارائه برنامه‌های آموزشی و فرهنگی، نقش مؤثری در تقویت باورهای دینی و مقابله با تأثیرات منفی فرهنگی ایفا کنند. این سازمان‌ها باید رویکردی نوین و معاصر در ارائه آموزه‌های دینی اتخاذ کنند تا بتوانند با نیازها و چالش‌های عصر حاضر سازگار باشند.

تأثیر بر اقتصاد خانواده

ترویج بی‌حجابی تأثیرات اقتصادی قابل توجهی نیز بر خانواده‌ها دارد که اغلب مورد غفلت قرار می‌گیرد. این تأثیرات در ابعاد مختلف از تغییر الگوهای مصرف گرفته تا تأثیر بر ساختار درآمد خانواده قابل بررسی است.

تغییر در الگوهای مصرف یکی از اولین پیامدهای اقتصادی این فرآیند محسوب می‌شود. خانواده‌هایی که تحت تأثیر فرهنگ مصرف‌گرایانه قرار می‌گیرند، مجبور به صرف هزینه‌های بیشتری برای خرید محصولات آرایشی، پوشاک، و سایر کالاهای مرتبط با سبک زندگی مدرن می‌شوند.

تأثیر بر نقش اقتصادی زن در خانواده نیز یکی از جنبه‌های مهم این تحولات محسوب می‌شود. تغییر در نگرش نسبت به نقش زن در جامعه، منجر به تحولاتی در ساختار درآمد و تقسیم کار اقتصادی در خانواده می‌شود که می‌تواند پیامدهای گسترده‌ای برای ثبات اقتصادی خانواده داشته باشد.

آینده‌نگری و چشم‌انداز

بررسی روندهای فعلی و پیش‌بینی تحولات آینده در زمینه تأثیر ترویج بی‌حجابی بر خانواده و روابط اجتماعی، اهمیت ویژه‌ای برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی دارد. روند تسریع تحولات فناوری و گسترش دسترسی به اینترنت و شبکه‌های اجتماعی، پیش‌بینی می‌شود که چالش‌های موجود را تشدید کند. نسل آینده که از همان کودکی در معرض این فناوری‌ها قرار می‌گیرد، احتمالاً تأثیر عمیق‌تری از محتوای فرهنگی موجود در این

بسترها خواهد پذیرفت. از سوی دیگر، بیداری فزاینده در میان برخی اقشار جامعه نسبت به اهمیت حفظ هویت فرهنگی و دینی، امید به مقاومت در برابر این تحولات را زنده نگه می‌دارد. تشکیل گروه‌ها و جنبش‌های فرهنگی که هدف آن‌ها احیای ارزش‌های سنتی است، نشان از وجود ظرفیت‌هایی برای مقابله با این چالش‌ها دارد.

لزوم توسعه رویکردهای نوین در آموزش و تربیت که بتواند پاسخگوی نیازهای عصر حاضر باشد و همزمان ارزش‌های اصیل را حفظ کند، یکی از ضروریات آینده محسوب می‌شود. این رویکردها باید قادر به ایجاد تعادل میان مدرنیته و اصالت باشند تا بتوانند نسل آینده را برای مواجهه با چالش‌های پیش رو آماده کنند.

نتیجه‌گیری

بررسی تأثیرات ترویج بی‌حجابی بر خانواده و روابط اجتماعی نشان می‌دهد که این پدیده پیامدهای عمیق و گسترده‌ای بر ساختار جامعه دارد. تضعیف نهاد حجاب که به عنوان یکی از ارکان هویت دینی و فرهنگی جوامع اسلامی محسوب می‌شود، منجر به دگرگونی‌های بنیادین در کارکرد خانواده، الگوهای تربیتی، و کیفیت روابط اجتماعی شده است. در بُعد خانواده، ترویج بی‌حجابی منجر به تضعیف اقتدار والدین، بروز تنش‌های نسلی، کاهش انسجام خانوادگی، و تغییر در نقش‌های سنتی اعضای خانواده شده است. این تحولات نه تنها بر کیفیت روابط درون خانوادگی تأثیر منفی گذاشته، بلکه فرآیند انتقال ارزش‌ها و فرهنگ از نسلی به نسل دیگر را نیز دچار اختلال کرده است. در حوزه روابط اجتماعی، این فرآیند منجر به کاهش اعتماد اجتماعی، تضعیف هنجارهای اخلاقی، بروز قطبی‌شدن اجتماعی، و کاهش احساس تعلق به جامعه شده است. نسل جوان که بیشترین آسیب‌پذیری را در برابر این تحولات دارد، با بحران هویت، تضعیف پیوند با ارزش‌های سنتی، و مسائل روان‌شناختی مواجه شده است.

نقش رسانه‌ها و فناوری‌های نوین ارتباطی در تسریع این روند غیرقابل انکار است. شبکه‌های اجتماعی، سینما، تلویزیون، و تبلیغات تجاری با ارائه الگوهای فرهنگی جدید، نقش محوری در تغییر نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی ایفا می‌کنند. پیامدهای روان‌شناختی این تحولات شامل بحران هویت، احساس پوچی و بی‌معنایی، تنش‌های خانوادگی، و کاهش احساس امنیت

اجتماعی است که بر سلامت روان افراد و جامعه تأثیر منفی می‌گذارد. نظام آموزشی نیز تحت تأثیر این تحولات قرار گرفته و با چالش‌هایی در زمینه تطبیق اهداف تربیتی با تحولات اجتماعی مواجه شده است. راهکارهای مواجهه با این چالش‌ها شامل تقویت آموزش دینی و فرهنگی در خانواده، بهبود کیفیت محتوای رسانه‌ای، تقویت نقش مدرسه در تربیت دینی، ایجاد فضاهای گفت‌وگو میان نسل‌ها، و نقش‌آفرینی مؤثر جامعه مدنی است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که حفظ نهاد حجاب نه تنها یک فریضه دینی بلکه یکی از عوامل مهم تقویت ساختار خانواده، حفظ هویت فرهنگی، و تضمین تماسک اجتماعی محسوب می‌شود. بنابراین، لزوم اتخاذ سیاست‌های جامع برای حمایت از این نهاد و مواجهه مؤثر با چالش‌های فرهنگی معاصر ضروری به نظر می‌رسد. همچنین، ضرورت توسعه رویکردهای نوین در آموزش و تربیت که بتواند ضمن حفظ ارزش‌های اصیل، پاسخگوی نیازهای عصر حاضر باشد، از مهم‌ترین توصیه‌های این پژوهش محسوب می‌شود. این رویکردها باید قادر به ایجاد تعادل میان مدرنیته و اصالت فرهنگی باشند تا بتوانند آینده‌ای پایدار برای خانواده و جامعه تضمین کنند.

فهرست منابع

- ۱) احمدی، علی. (۱۴۰۰). روان‌شناسی دینی نوجوانان و جوانان. تهران: انتشارات دانشگاهی، ج ۱.
- ۲) جعفری، محمد. (۱۳۹۷). جامعه‌شناسی خانواده و تربیت. قم: انتشارات معارف، ج ۱.
- ۳) حسینی، سیدعلی. (۱۳۹۸). مبانی جامعه‌شناسی دین. تهران: انتشارات سمت، ج ۱.
- ۴) رضایی، احمد. (۱۳۹۹). دین و هویت اجتماعی. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، ج ۲.
- ۵) صادقی، محمدرضا. (۱۴۰۰). روان‌شناسی خانواده و تربیت فرزندان. تهران: انتشارات روان، ج ۱.
- ۶) طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۹۸). تعلیم و تربیت در اسلام. تهران: انتشارات صدرا، ج ۲.

- ۷) طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۹۵). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. تهران: انتشارات ناصر خسرو، ج ۳.
- ۸) طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۶). *مشکاة الانوار فی غرر الاخبار*. قم: انتشارات دارالحديث، ج ۲.
- ۹) طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۷۲). *الامالی*. قم: انتشارات دارالثقافه، ج ۱.
- ۱۰) علوی، سیدحسن. (۱۳۹۸). *فناوری اطلاعات و دگرگونی‌های اجتماعی*. تهران: انتشارات علمی، ج ۱.
- ۱۱) قاسمی، محمود. (۱۳۹۸). *سیاست‌گذاری فرهنگی در عصر اطلاعات*. تهران: انتشارات مطالعات فرهنگی، ج ۲.
- ۱۲) کریمی، حسن. (۱۳۹۶). *مدرنیته و دین در جهان معاصر*. قم: انتشارات بوستان کتاب، ج ۱.
- ۱۳) کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۹۱). *الکافی*. تهران: انتشارات اسلامی، ج ۲.
- ۱۴) مجلسی، محمدباقر. (۱۳۹۶). *بحار الانوار*. بیروت: انتشارات الوفاء، ج ۵.
- ۱۵) مجلسی، محمدباقر. (۱۳۹۱). *مرآة العقول فی شرح اخبار آل الرسول*. تهران: انتشارات اسلامی، ج ۶.
- ۱۶) نوری، حسین. (۱۳۶۶). *مستدرک الوسائل*. قم: انتشارات آل البيت، ج ۷.
- ۱۷) شیخ مفید، محمد بن محمد. (۱۳۷۲). *الاختصاص*. قم: انتشارات کنگره جهانی شیخ مفید، ج ۳.